

Adorjáni Zsolt – Guba Ágoston – Hamvas Endre Ádám

**ANTI-K SCHOLIONOK PINDAROS
OLYMPIAI ÓDÁIHOZ**

DAPHNON

AZ ELTE HTK MORAVCSIK GYULA KUTATÓINTÉZET KIADVÁNYAI

III. FORDÍTÁSOK – TRANSLATIONES

5. kötet – Tomus 5

Adorjáni Zsolt – Guba Ágoston –
Hamvas Endre Ádám

**ANTI-K SCHOLIONOK
PINDAROS OLYMPIAI
ÓDÁIHOZ**

Fordítások és magyarázatok

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

ELTE HTK Moravcsik Gyula Kutatóintézet

Hungarian translation © Adorjáni Zsolt, Guba Ágoston, Hamvas Endre Ádám, 2026

© Adorjáni Zsolt, Guba Ágoston, Hamvas Endre Ádám, Typotex, Budapest, 2026

A scholionokat fordították:

Adorjáni Zsolt: A scholionok bevezetője, 6., 7., 8., 9., 10. óda

Guba Ágoston: 2., 13., 14. óda

Hamvas Endre Ádám: 1., 3., 4., 5., 11., 12. óda

A magyarázatokat írták:

Adorjáni Zsolt, Guba Ágoston, Hamvas Endre Ádám

Az előszót írta és az olympiai ódákat fordította:

Adorjáni Zsolt

A kötetet szerkesztette: Mayer Gyula

ISBN 978-963-493-361-8

ISSN 2939-5216

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!

Újabb kiadványainkról és akcióinkról a www.typotex.hu
és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó

Alapította Votisky Zsuzsa, 1989

Felelős kiadó: Németh Kinga

Felelős szerkesztő: Balázs Péter

Olvasószerkesztő: Kovács Zoltán

Borítóterv: Janković Milán

Nyomdai munkálatok: Mega-Galaxis Kft., Budapest

Felelős vezető: Nemere Ágnes ügyvezető igazgató

Tartalom

Előszó	7
Az antik scholion-hagyomány	11
A scholionok bevezetője	23
Pindaros élete	23
Pindaros bölcs mondásai	26
Pindaros származása	27
Pindaros származása hexameterekben	30
Pindaros olympiai ódái antik scholionokkal és modern magyarázatokkal	33
Első óda	33
Az Első olympiai ódához	36
Második óda	67
A Második olympiai ódához	69
Harmadik óda	111
A Harmadik olympiai ódához	113
Negyedik óda	128
A Negyedik olympiai ódához	129
Ötödik óda	134
Az Ötödik olympiai ódához	135
Hatodik óda	144
A Hatodik olympiai ódához	148
Hetedik óda	178
A Hetedik olympiai ódához	181
Nyolcadik óda	208
A Nyolcadik olympiai ódához	210

Kilencedik óda	229
A Kilencedik olympiai ódához	231
Tizedik óda	257
A Tizedik olympiai ódához	259
Tizenegyedik óda	281
A Tizenegyedik olympiai ódához	282
Tizenkettedik óda	286
A Tizenkettedik olympiai ódához	287
Tizenharmadik óda	292
A Tizenharmadik olympiai ódához	295
Tizennegyedik óda	319
A Tizennegyedik olympiai ódához	320
Rövidítésjegyzék	327
Irodalomjegyzék	331
Névmutató	335
Tárgymutató	339
Párhuzamos helyek mutatója	345
Affiliációk	353

Előszó

A kötet, melyet kezében tart az olvasó, joggal nevezhető hiánypótlónak. Eleddig ugyanis nem jelent meg az antik irodalomkritikai anyag egyik jelentős korpuszának magyar nyelvű fordítása, sőt maga a *scholion* műfaja is teljesen hiányzik az antik irodalom magyarországi fordítási palettájáról. A hiány tehát kézzel fogható. Az ok mibenléte után sem kell sokáig nyomoznunk. Aki elolvassa a következő fejezetet, megtapasztalhatja, hogy az antikvitás irodalomkritikai teljesítménye nem kínál olyan esztétikai élményt, mint maguk az eredeti művek, sőt nemegyszer obskúrus vagy túlságosan antikvárius jellegű ismereteket közlő is tud lenni, így a fordítók ezen anyag feldolgozását mellőzték mint hálátlan feladatot. Kérdés, hogy joggal-e. Remélhetőleg az értő és érzékeny olvasó különösebb indoklás nélkül, a közreadott anyagot akár csak részleteiben tanulmányozva magától is rájön, hogy a scholion-irodalom valóságos kincsesbánya, amelynek ismerete nélkül nem lehetséges az antik irodalomról történetileg megalapozott és hiteles képet kialakítani. A scholionokból válik világossá számunkra, hogy az antik olvasó sem volt más annál, mint amit az ideális olvasóról feltételezni szoktunk: ők is valódi párbeszédet folytattak a szöveggel, ha úgy tetszik, az alkotóval, és tudták, hogy a szerző nem adja ingyen kincseit, hanem meg kell dolgoznunk értük. Talán sehol máshol nem érezni ennyire azt a becsületes és alapos igyekezetet, ami a nyelvi jelenségek és jelentések, végső soron tehát az irodalmi mű intellektuális birtokbavételéhez vezet. A scholionok az ókori filológia és hermeneutika úttörő és hősi vállalkozásai. Ismeretükkel kettős nyereségre teszünk szert. Egyfelől – ahogy említettem – a scho-

lionok adják a kulcsot az antik irodalom ókori (valamint részben bizánci és középkori) értelmezésének gyakorlatához, másfelől az értelmezett műtől (esetünkben Pindarostól) függetlenül a modern irodalomkritika (*literary criticism*) fogalomtárának és módszertanának gyökereire bukkanunk – elég csak egy pillantást vetni a mutatóban közölt fogalomtárra –, ami a későbbi korok (akár a modernség) felől nézve is érdekfeszítővé teszi az anyagot. Röviden, a vállalkozásnak nagy jelentősége van ókori és újkori szemszögből is.

Természetesen nem szabad a másik szélsőségbe esni, és a scholion-anyag jelentőségét túlbecsülni. Ezek szerzői is emberek voltak, és bár nyelvileg, korban és kulturálisan közelebb álltak a magyarázott művek világához, mégsem voltak tévedhetetlenek, sőt a scholionok valósággal hemzsegnének azoktól a nézetektől, melyeket ma már ilyen vagy olyan okból a tudomány fenntartásokkal kezel vagy egyenesen elfogadhatatlannak tart. Az anyag diszkrét báját helyel-közzel éppen ezek a néha naivitástól sem mentes (félre)értelmezések adják. Ebből az következik, hogy a scholionokat a belőlük levonható általános tanulságokon túl mégiscsak történeti konstruktumnak kell tekintenünk: egy bizonyos korszak látásmódja és módszertana tükröződik bennük, és meglátásaikat felhasználhatjuk ugyan a magyarázott mű modern kori értelmezésére, de nem zárhatjuk ki, hogy az igazság nem bennük, hanem valahol rajtuk kívül keresendő.

Az általános megfontolások után jelen munka néhány tartalmi és szerkezeti jellegzetességére térek rá megkönnyítve az olvasónak az ismerkedést e szokatlan korpusszal. A könyv egészére jellemző, hogy bár tudományos vizsgálódáson és az anyaggal való majdnem két évtizedes foglalatosságon alapul, mégsem szűk szaktudományos munka. Ez magából a vállalkozás jellegéből adódik: a szakfilológusok eddig is, ezután is Pindaros eredeti műveit és a scholionok görög szövegét fogják tanulmányozni, ami – tegyük hozzá – adott esetben az egyszerűbb megoldás, tekintve, hogy nyelvi jelenségekről szóló megfontolások

leginkább az adott nyelven érthetők. Fordításunk a magyar ajkú közönség azon részéhez szól, akik klasszika-filológiai képzettség híján nem tudják a szöveget eredetiben olvasni, ám mégis kíváncsiak rá irodalom- és kultúrtörténeti szempontból.

A fordítás alapjául a scholionok kritikai kiadása szolgált, mely jó százévesen is minden szempontból megbízható szövegalapon nyugvó, monumentális alkotás.¹ A fordításban igyekeztünk híven követni és érthetően visszaadni az eredetit. Elhagytuk az egyes ódákhöz szóló magyarázatok elején álló néhány soros metrikai értelmezést, mert ez annyira technikai jellegű és a modern verstani megfontolásokhoz képest oly mértékben elavult, hogy bizvást állíthatjuk: az antik metrika történetével foglalkozók szűk táborán kívül, akik nem tartoznak ezen munka célközönségéhez, aligha tarthatnak számot érdeklődésre. Még egy elhagyásról kell szót ejtenem: nem fordítottuk azokat a scholion-bejegyzéseket, melyek tartalmi szempontból azonos módon és hasonló megfogalmazásban hozzák ugyanazt a gondolatot. Mivel a szöveg jól tagolható egységekből áll, kézenfekvő volt a felesleges ismétlődéseket kiiktatni. Ettől a két kivételtől eltekintve fordításunk teljes egészében közli a scholion-korpuszt.

A fordítás legnagyobb kihívása, hogy a görög magyarázatok nagymértékben előfeltételezik az eredeti pindarosi szöveg ismeretét. Ennek megoldására csak egyetlen kiutat láttunk: mellékelni az ódák fordításait, hogy az olvasó szükség esetén utána tudjon járni a magyarázott helynek. A scholion-egység és a verssor/kifejezés összekapcsolását a régebbi sortagolásból származó számok alkalmazása könnyíti meg az ódák fordításában. A mai számozás ugyanis A. Boeckh korszakos Pindaros-kiadásán alapul,² mely alapján véve hosszabb sorokkal dolgozik. Ugyanakkor a régebbi kiadások még az ún. byzantioni Aristophanés-féle kóloimetriát (sortagolást) vették alapul, amelyet így az antik scholionok kompilátorai is mérvadónak tekintettek. Ennek álta-

¹ DRACHMANN 1903.

² BOECKH–DISSEN 1811–1821.

lános jellemzője a rövidebb sorok használata. A fordítás számozásában tehát visszatértünk a ma korszerűtlennek számító, ún. „régi” számozáshoz, hogy ezáltal tegyük lehetővé a scholionok és a versek fordítása közötti kongruenciát. A dolog azonban korántsem ilyen egyszerű. A scholionok ugyanis gyakran nem azt a Pindaros-szöveget veszik alapul és magyarázzák, melyet a több mint kétszáz éves Pindaros-kutatás alapján ma elfogadunk és helyesnek gondolunk. A fordítást viszont olyannak akartuk, hogy az önmagában, a scholionoktól függetlenül is megállja a helyét, hiszen Pindaros modern (akár prózai) tolmácsolása ugyanúgy *desideratum*a a magyar fordításirodalomnak,³ mint a scholionoké. Így két tartozást is igyekeztünk törleszteni, amennyiben nemcsak az olympiai ódák scholionjait, hanem az olympiai ódákat magukat is az olvasó elé tárjuk. Mivel az ódák fordítása így egyszerre szolgál illusztrációként és él önálló életet, az olvasónak nem szabad azt várnia, hogy teljes megegyezés álljon fenn a két szövegegység között. A scholionok magyarázatainak bevezetésére ún. lemma szolgál, amely idézet a versből (annak legfőbb egyetlen sora, de inkább ennél is kevesebb). Ezt mi a munka elveinek megfelelően szöveghűen fordítottuk, tehát a scholion „címe” és szövege között teljes az összhang. Az ódák fordításában viszont ez az idézet már abban a formában szerepel, ahogy a vers kontextusa megkívánja. Ha a különbség nagy, vagyis a scholion valamilyen speciális szövegvariánst használt, vagy sajátosan értelmezte a helyet, vagyis a scholion és a vers fordítása nehezen hozható egyezésbe, akkor erre a megfelelő helyhez fűzött jegyzetben hívtuk fel a figyelmet.

Ezzel mindjárt a fordításhoz fűzött magyarázatoknál vagyunk, ami a munka harmadik és utolsó fő komponense. A scholionok szövegmagyarázatai sokszor maguk is magya-

³ Csengery János, kolozsvári-szegedi klasszika-filológus professzor Pindaros-összfordítása (1929) a mai ízlés számára már kissé avítnak hat. A Szepessy Tibor szerkesztette gyűjteményben (2007) viszont csak néhány óda fordítása szerepel reprezentatív válogatásként.

rázatra szorulnak. A lapalji jegyzetek elsődleges célja, hogy rámutassanak azokra az előfeltevésekre és sajátos gondolat-társításokra, melyek Pindaros antik értelmezőit vezethették. A cél ugyanakkor nem az, hogy mindebből Pindaros antik értelmezéstörténete kirajzolódjék, s végképp nem az, hogy az antik és a modern Pindaros-értelmezés között kapcsolatot teremtsen. Ilyen ambíciójú magyarázatos anyag a könyv terjedelmét legalább kétszeresére növelte volna, és feltehetően messze túlmutatott volna a célközönség igényein. Ezért a magyarázatok törekvése mindössze annyi, hogy magukat a scholionokat tegyék könnyebben érthetővé, amennyiben módszertanuk vagy az általuk képviselt értelmezés a fordítók megítélése szerint nem kellőképpen világos.

Mielőtt viszont rátérnék az anyag bemutatására, érdemes röviden összefoglalni, amit általában a scholionok műfaji jellegzetességeiről és hagyományozásáról tudunk.

Az antik scholion-hagyomány

A latinos átírási *scholion* szó a görög σχολιον főnévre megy vissza, melynek alapja a „szabadidő” jelentésű főnév, ami később az újkori iskola antik megfelelőjének megnevezéséül szolgált. Ez a gondolat-társítás arra utal, hogy a tanulás, vagyis a régi jó szerzőkkel való szervezett foglalkozás csak a szabadidővel rendelkező arisztokrata (~ „nemes”) ifjak számára volt elérhető. A görög fogalom később a latinba is átkerült *schola* alakban, ahol eredetileg a *ludus* (~ „ludus”) szolgált ennek jelölésére, s innen terjedt tovább a többi európai nyelvben (*Schule*, *school*, *école*). Végző soron tehát a *scholion* fogalma iskolai használatra készült szöveges bejegyzést jelent, melyet a kéziratok margójára írtak, ahol megfelelő szabad hely állt rendelkezésre. Terjedelmük az egy- vagy alig néhány szavas magyarázatoktól (ún. D-scholionok, helytelenül Didymosról elnevezve) az egészen hosszú, miniatűr értekezésnek is beillő

formáig terjed. A Pindaros-scholionok inkább az utóbbi részletező gyakorlatot követik. A kései antikvitásban a scholionok már az egész szöveget négyzetgölgletű gyűrűként körbevevő, önálló szövegegységgé lépnek elő, melyeket megjelenésük hatására *catenának* (lánc) nevezzük. Ez a típus viszont inkább a keresztény tematikájú szövegek kísérőjelensége.

A scholionokat legelőször papíruszra (latinul *charta*, innen a magyar „hártya”) írt szövegeknél alkalmazták. A papiruszt használat (olvasás) közben oszlopról (*columna*) oszloptra haladva jobbról balra letekerték az egyik tartórúdról és fel a másikra, majd használat után ismét feltekerték (innen a „tekercs”, latinul *rotulus* vagy *volumen*, németül *Rolle*, angolul *scroll* szavak) és bőrtokban (*scrinium*), egy erre a célra szolgáló falmélyedésben (*nidus*) vagy szekrényben (*armarium*) tárolták.⁴ A papirusztekercset nehéz letenni, hiszen ilyenkor felcsavarodik és bajosan lehet visszatérni a korábban olvasott helyhez. Ebből következik, hogy egyszerre több papiruszt körülményes volt olvasni, ezért célszerűnek bizonyult, ha minden szükséges adatot egyazon íráshordozón tároltak. Az a körülmény, hogy a megjegyzések a szöveg közelében, mintegy metatextuális utalásként láthatók, megkönnyíti használatukat, hiszen tulajdonképpen egy oldalpillantással megszerezhető az általuk kínált információs többlet. Ezért is volt alkalmas ez a forma az iskolai oktatásban való felhasználásra: segítségükkel a tanulók viszonylag könnyen olvastak nehezebb szerzőket is, például Homérost.

A scholionok mögött ezen gyakorlati okon túl további kulturális tényezők együttese tapintható ki. Az egyik legfontosabb elem az „irodalom” megjelenése a szó szűkebb értelmében mint írott költészet. A magyar fogalom nyilvánvaló módon az „írni” ige főnévi származéka, a latinban a *litterae* (betűk) többes száma fejezte ki ugyanezt, és innen származnak az újlatin és

⁴ A *nidus* jelentése eredetileg „fészek”, az *armarium*, ami tulajdonképpen fegyveres szekrény, az „r” hang elhasonulásával (disszimiláció) *almáriumot* (régies konyhaszekrény) eredményezett.

germán nyelvek *Literatur*, *literature* stb. szavai. Az a gyakorlat viszont, hogy az irodalmat le is írják, nem létezett mindig. Az archaikus és klasszikus korban ennek éppen ellenkezője volt magától értetődő: a költészetet recitálták, énekelték, és jöllehet mai tudásunk szerint már a Kr. e. 9. századtól létezett korszerű módja hosszabb szövegek lejegyzésének, ennek legfeljebb kompozíciós és mnemotechnikai jelentősége lehetett, mert az irodalom létformája a szóbeli előadás volt (különféle rituális és profán alkalmakból). Legkorábban a hellenisztikus irodalom változtatott ezen a gyakorlaton.

A hellenisztikus filológusok, akik működési központja Alexandria volt a ptolemaiosí Egyiptomban, az írásos szövegekre szabott módszerekkel gondolták az irodalmi hagyományt, és ezt a rendszert alkalmazták saját eredeti költői életművük létrehozására is. Alexandriában hatalmas múltórzó és -feldolgozó monopólium működött, melyet Museion néven ismerünk. Alapítója I. Ptolemaios Sótér volt, de igazi virágzását fia, II. Ptolemaios alatt érte el. Maga a név Múzsakertet jelent,⁵ átvitt értelemben pedig olyan létesítményt, amely a múzsai tudományokkal (azaz a *humaniorákkal*) való foglalatosságot tette lehetővé. Ennek csupán egyik, ám valószínűleg emblemikus intézménye volt az alexandriai könyvtár. Az itt működő könyvtárosok nemcsak katalogizálták és megőrizték a rájuk bízott anyagot, hanem buzgón tanulmányozták is. Tehát nemcsak *custosok* voltak, hanem egyszersmind filológusok is. Hogy ez pontosan mit jelent, arra hamarosan visszatérek. A Museion ezzel együtt nem pusztán szellemi tér volt, hanem rendkívül jól felszerelt rekreációs övezet is: rendelkezett például vadasparkkal, ami egyszerre szolgált zoológiai megfigyelőközpontként és királyi vadászterületként is. Látható tehát, hogy a létesítmény

⁵ A Μουσείον semleges nemű jelző, így jelentése eredetileg „Múzsákhoz tartozó”, a gyakorlatban ez az archaikus kor óta Múza-szentélyt jelölt, mely rendszerint vonzó természeti környezetben foglalt helyet (az egyik leghíresebb és régészetiileg is feltárt Museion a thérai Archedamos alapítása Athén közelében).

kiemelt uralkodói beruházásként működött, a rendszer kedvezményezettjei adómentességet és további előjogokat élveztek, nem csoda tehát, ha cserébe bizonyos gesztusokat tettek a felsőbb hatalom birtokosának (erről részletesebben a következő fejezetben). Ez nyilvánvalóan kritikára serkentette azokat, akik nem részesültek efféle privilégiumokban, és irigyek voltak azokra, akik igen. Phliusi Timón például így ír a Museionról egyik szatirikus költeményében (a *silloi* műfajmegnevezés tulajdonképpen ferde tekintetet, bandzsítást jelent):

πολλοὶ μὲν βόσκονται ἐν Αἰγύπτῳ πολυφύλλῳ,
βιβλιακοὶ χαρακίται ἀπείριτα θηριόωνι
Μουσέων ἐν ταλάρῳ. (fr. 786 SH)

Sokan híznak Egyiptom soklevelű⁶ földjén, a sok könyvmoly a zárt kapuk mögött véget nem érően vitatkozik⁷ a Múzsák kalitkájában.

A „Múzsák ketrece” valószínűleg az alexandriai könyvtár állattartási gyakorlatán alapul, és az énekes Múzsák bezárt madarak képében jelennek meg. A „könyvmoly” szóval fordított kifejezés pontos értelme vitatott: a *χαρακίται* származtatható a *χάρασσειν*, „vésni” igéből, így a filológusok megszállott írótevékenységére utalna, vagy a *χάραξ*, „cölöp” főnévből, ami a Museion zárt-ezoterikus, mintegy kerítéssel körülvett világára utalna.⁸

⁶ A jelző nemcsak Egyiptom legendás termékenységére utalhat, hanem a φύλλον szó kétértelműségével játszva (levél, lap) a könyvtár papirusztercs-gyűjteményére is.

⁷ A vitatkozó filológusok jelennek meg Kallimachos első és negyedik iambosában is.

⁸ Az „elefántcsonttorony” a másik bevett metafora, ennek ugyanakkor biblikus eredete van (az *Énekek Éneké*ben a nő nyakának metaforája, innen került a Mária-dicsőítés eszköztárába, és vált lassanként a megközelíthetlenség kifejezésévé).

Ez a görbe tükör némi igazságmagvat is tartalmaz: a filológusok valóban a szövegek megszállottjai voltak, és életük nagy részét írással töltötték. A φιλόλογος jelző már Platónnál is többször előfordul (például *Phdr.* 236E), igaz, itt még nem technikai értelemben, hanem csak a beszédet/beszélgetést kedvelő ember megnevezéseként. Aristotelésnél már „irodalomkedvelőt” jelent (*Rhet.* 1398B 14), legkésőbb a hellenisztikus korra pedig kialakul a foglalkozást megnevező terminus. Suetonius tanúsága szerint (*Gramm.* 10) először Eratosthenész nevezte magát így. A filológusok irodalomszeretete abban nyilvánult meg, hogy nemcsak olvasták az irodalmi múlt klasszikusait, hanem gondozták is szövegeiket. Ha közelebbről megnézzük módszerüket, rájöhethetünk, hogy az mind célját, mind eszköztárát illetően igen hasonló ahhoz, amit a modern filológia alkalmaz. A filológiát mindig is a „jó” szöveg megalkotása érdekelte, ami a szerző szándékainak leginkább megfelelő változatot jelent. Ezzel összefüggésben érdemes azokat a fogásokat áttekinteni, melyeket a hellenisztikus tudósok alkalmaztak munkájuk során. Így az alexandriai filológusok generációit is közelebbről megismerjük.

A leghíresebb filológusok egyszersmind az uralkodó által kinevezett Museion-beli főkönyvtárosok is voltak. Az egyetlen kivétel Kallimachos, aki irodalmi kérdésekben megkérdőjelezhetetlen tekintélye és a Ptolemaiosokhoz fűződő kapcsolata ellenére tudomásunk szerint sosem volt főkönyvtáros.⁹ Az első, aki ezt a feladatkört betöltötte, ephesosi Zénodotos volt. Az ő nevéhez kötődnek a görög klasszikusok ún. *edaphosai* (forrásai), melyek az első szövegkiadások (*ekdosis*) lehettek. Ezekhez valószínűleg több szöveghagyományt vetett össze, és így alakította ki a maga *kritikai* kiadását, de módszereiről nem sokat tudunk. Őt követte a hivatalban a kyrénéi Eratosthenész, Kallimachos földije, akit III. Ptolemaios Euergetész nevezett ki

⁹ Ennek ellenére az ő nevéhez kötődik a világtörténelem talán leghíresebb bibliográfiája, az ún. „Táblák” (*Pinakes*), melyben a tudós költő katalogizálta és tartalmi kivonatokkal látta el a könyvtárban fellelhető kéziratokat. A monumentális mű elveszett, csak híre maradt fenn.

ebbe a pozícióba. Igazi polihisztornak számított, és nem csak a bölcsészettudományban tűnt ki,¹⁰ ennek ellenére gúnyneve „Béta” volt, ami arra utalt, hogy egyik területen sem ő számított a legnagyobbknak. Egyik legfontosabb újító gondolata az irodalom fiktív mivoltának „felfedezése”. Híres mondása volt, amikor arra a kérdésre, hol helyezkedik el Aiolos birodalma (Homérosz realisztikus értelmezése), azt válaszolta, hogy készséggel elárulja, ha megtalálják azt a tömlőt, amelybe Aiolos a szeleket zárta. Ez a nézet, mely nem annyira a költészet igazságértékére, hanem lelki épülést és örömet (*terpsis*) okozó képességére helyezte a hangsúlyt, az epikureizmus irodalomelméletében élt tovább (gadarai Philodémos).¹¹

Byzantionni Aristophanész a 3. és 2. század fordulóján működött, némileg tehát később, mint az alexandriai irodalom nagy korszakának alkotói. Legfontosabb újítása a lírai versek metrikai egységekre (sorokra, ún. *stichosokra*) való tördelése (*kóloimetriája*) a korábbi hagyománnyal szemben, mely a köl-

¹⁰ Matematikai képességeire vall, hogy egy egyszerű, de zseniális módszerrel megmérte a föld területét, és verset írt a kockakettőzésről (ún. délosi probléma). Archimédész oly nagyra becsülte, hogy saját matematikai rejtvényversét (ez az ún. *problema bovinum*, a „marhaprobléma” a Hélios csordájában lévő állatok számáról) a kyrénéi filológusnak ajánlotta.

¹¹ A költészet „hédonisztikus” felfogása már Hésiodoszánál kimutatható, akinél a Múzsák elűzik a gondokat, és a csüggeteg szívet felvidítják (*theog.* 98–103: εἰ γὰρ τις καὶ πένθος ἔχων νεοκηδεῖ θυμῷ / ἄλγεται κραδίην ἀκαχήμενος, αὐτὰρ αἰοιδὸς / Μουσάων θεράπων κλεῖα προτέρων ἀνθρώπων / ὑμνήσει μάκαράς τε θεοὺς οἳ Ὀλυμπον ἔχουσιν, / αἰψ’ ὃ γε δυσφροσυνέων ἐπιλήθεται οὐδέ τι κηδέων / μέμνηται· ταχέως δὲ παρέτραπε δῶρα θεῶν; *Ha valakinek újdonsült búbanat ül a lelkén és így hervadozik letört szívvél, ám a Múzsák szolgálja a régi emberek hírnevét és az Olympost lakó boldog isteneket magasztalja, azonnal elfelejtkezik a bánjáról és nem emlékezik a szomorúságra: az istennők ajándéka gyorsan elterelték gondolatait.*). Az epikureus nézettel szemben áll a sztoikusoké, akik mindenáron erkölcsi tanítást akartak kihallani a műből (ha másként nem ment, vad allegorézis árán). Közvetítő szerepet töltött be például a parioni Neoptolemos, aki a két cél összekapcsolását és valamiféle egyensúly megteremtését tartotta követendőnek. Vö. Hor. *ars p.* 343: *omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.*

tészetet is ugyanolyan *columnák*ba írta, mint a prózát.¹² Ez az újítása Pindaros bonyolult metrumú verseinek tagolását is két évezredre meghatározta: ezeket a modern Pindaros-kutatás kezdetéig az Aristophanés-féle tagolásban olvasták.

A samothrakéi Aristarchost a későbbi hagyomány a legnagyobb filológusnak tartja (ὁ κριτικώτατος: a „legkritikusabb” vagy a „legnagyobb kritikus”). Nevéhez fűződik (Proklos leírása szerint) egy olyan szövegkritikai módszer, amelyet mind a mai napig alkalmazunk. Aristarchos tisztában volt azzal, hogy a fennmaradt görög irodalomban az egyszer használatos/ismert szavak, az ún. *hapax legomenon*ok meghatározása nehézségekbe ütközik.¹³ Azt az elvet vallotta, hogy Homérost Homérosból kell magyarázni, tehát ha a ritka szó még egyszer előfordul nála (*dis legomenon*), akkor először azt a helyet kell megvizsgálni, és csak akkor folyamodni más auktorokhoz, ha a szó valóban *hapax*.¹⁴ Ez azon az elven alapul, hogy a költő konzekvens a ritka szavaknak adott jelentés tekintetében.

Az alexandriai filológusok ismerték a legtöbb szövegromlást, és ezek jelölésére a szövegkiadásban különféle jeleket használtak (a jelölés konvenciója ugyanakkor filológusonként eltért). Volt olyan, hogy egy egész sorról gondolták, hogy nem a szerzőtől magától származik, hanem későbbi betoldás. Ilyenkor a sor elé helyezett egyszerű, vízszintes vonallal (*obelos* „nyárs”) jelölték, hogy a sort törlendőnek ítélik (*athetálták*), de nem törölték, hi-

¹² Valószínűleg nem radikális újításról van szó, hiszen ismerünk az Aristophanés előtti időből is néhány papiruszt, melyeken valamiféle sortördelés már megragadható (például Stésichoros *Thébaís*ának lille-i papirusza; ugyanez a papiruszkonvolutum őrizte meg Kallimachos *Aitia* című művének egyik híres töredékét, a harmadik könyv *Victoria Berenices* néven ismert nyitódarabját).

¹³ A *hapax*okat természetesen már ez első generáció tagjai jól ismerték, gyakran használták eredeti költeményeikben úgy, hogy kontextusuk nemegyszer állásfoglalás volt a kérdéses szó jelentését illetően. Az értelem kikövetkeztetésében sokszor az etimológiai magyarázat volt segítségükre.

¹⁴ A *hapax*oknál számontartott jelenség a *próton legomenon*, ami arra utal, hogy a szó első előfordulása jól adatolható, és a későbbi használat ebből vezethető le.

szen a szöveghagyomány része volt. Ha csupán valami megjegyzésük volt a szöveghez, akkor Aristarchost követve rendszerint a *diplét* (kettős vonalat: >) használták. A jel utalhatott ugyanazon a szövegen belüli scholionra vagy a szerző egy másik munkájára. Bizonyos kéziratokban, amilyen például Homéros becses *Codex Venetus*a, fennmaradtak egyes szövegkritikai jelek, melyek az alexandriaiak tevékenységére utalnak, a legtöbbet róluk viszont indirekt módon későbbi szöveges beszámolókból tudjuk, ilyen az *Anecdota Parisina* leírása vagy Aristonikos *Peri sémeiôn* („A kritikai jelekről”) című műve.¹⁵

Látható tehát, hogy hellenisztikus filológusok generációi dolgoztak szorgalmasan az irodalmi hagyomány ápolásán. Tudományos teljesítményük a sokszor a magyarázott mű terjedelmét megközelítő vagy akár meghaladó értekezésekben öltött testet, melyben azt sorról sorra, de akár szóról szóra értelmezték. Ezt a típusú értekezést, melynek szerkezetét a mű linearitása szabja meg, görögül *hypomnémá*nak, latinul *commentarius*nak nevezzük. Mindkét szó a *men-* tövet tartalmazza, mely az „ész”, „emlék” szemantikáját hordozza. A kommentár tehát eredeti szándéka szerint olyan mű, mely az olvasót igyekszik emlékeztetni mindarra, amit tudnia kell ahhoz, hogy a művet teljes mélységében érteni és élvezni tudja. Ezek a kommentárok néhány papirusztöredéket leszámítva elvesztek, viszont lényegi állításaik átmentődtek a scholion-anyagba, mely a régi kommentárok kivonatainak tekinthető. A kommentárok átírása scholionokba hosszú és bonyolult folyamat lehetett, melynek nem minden részlete tisztázott. Annyi bizonyos, hogy a pa-

¹⁵ Ez a késő hellenisztikus szerző másik három társával együtt (Didymos, Héródianos, Nikanór) képezte az alapját annak a kompilációnak, melyet a bizánci korban „Négyes” (Viermänner-) kommentárként emlegettek. Ebben Didymos a filológiai, Héródianos a nyelvtani, Nikanór az orthográfiai szempontokat vette figyelembe. Az utóbbi ragadványneve ezért Στιγματίας (Billogos), ami utal egyfelől a rabszolgák bőrébe égetett bélyegre, másfelől a *stigma* betűjegyre mint szövegkritikai eszközre, mellyel a filológus a szövegeket „megbélyegezte” (hasonló magyar szójátékkal bélyegezhetjük a filológust „Rag-szolgá”-nak).

piruszi való folyamatos átállás pergamenre, a tekercsről a kódexre kedvezett ennek a változásnak. A pergamen a Kr. e. 2. században jelent meg mint a papirusz alternatívája,¹⁶ ám eleinte csak másodlagos szerepet játszott a hagyományos technológia mellett. A Kr. u. 1–2. századra viszont átvette a vezető szerepet, és ezáltal a kódexekben használatos scholion-anyag jelentősége is megnőtt. Ezzel együtt biztosítva volt az antik eredetű kommentártöredékek útja a középkorba, majd az újkorba is. A kódexek azok a mentőcsónakok, melyek nemcsak az antik görög irodalom legjavát, hanem antik értelmezéseinek gondolatmorzsáit is megőrizték számunkra.

Pindaros életművét a hellenisztikus filológusok műfajok szerint tizenhét kötetbe sorolták: himnuszok 1, paiánok 1, dithyrambosok 2, prosodionok 2, partheneionok 2, *κεχωρισμένα τῶν παρθενείων* 1 (a parthenionoktól elkülönített versek), hyporchémák 2, enkómionok 1, thrénosok 1, győzelmi ódák (epinikionok) 4. Az első hat kötet olyan műfajokat vonultat fel, melyek középpontjában az istenek, az utolsó hat olyanokat, melyek fókuszában az emberek állnak (modern fogalompárossal istenes és profán versek). Amíg a szöveget papiruszra írták, a tizenhét kötet sorrendje nem számított. Amikor viszont átirták pergamenkódexbe, a sorrend rögzült a fent leírt módon. A második szofisztika korában (Kr. u. 2. század), ami kulcsfontosságú volt a görög irodalom hagyományozása történetében, mert akkor dőlt el végleg, hogy mely szövegek számítanak igazán klasszikusnak (ezeket tovább másolták), Pindaros életműve,

¹⁶ A „pergamen(t)” szó (latin *pergamentum*, angol *parchment*) az Attalida-uralkodók központjára, Pergamonra megy vissza, ahol szüntelenül rivalizáltak az alexandriai iskolával. Egy anekdota szerint, amikor az alexandriaiak a papirusznádra embargót rendeltek el, a pergamoniak azzal oldották meg a nehézséget, hogy feltalálták az állati (tinó) bőrből készült íráshordozót, melyet lapokra vágtak, és a későbbi könyvhöz hasonlóan fűztek, valamint kemény borításba (eredetileg fába) kötöttek. A „kódex” (< lat. *caudex*) szó is eredetileg „fatönköt”, „vágott falapot” jelöl.

melyre mint a görög kardalköltészet csúcsteljesítményére tekintettek, még hiánytalan volt.¹⁷

A korpusz viszont később, útban Bizáncba jelentősen megkarcsúsodott. Szinte teljes terjedelemben csupán az utolsó négy kötet, az ún. győzelmi ódák (olympiai, pythói, nemeai, isthmosi ódák a négy összgörög sportjáték győzteseinek) maradtak fenn, ezek is azzal a megszorítással, hogy az utolsó két kötet sorrendje (isthmosi és nemeai ódák az alapítás sorrendje szerint) valószínűleg tévedésből felcserélődött (nemeai és isthmosi ódák, ahogy a modern kiadásokban is szerepel), majd az utolsó kötet megrövidült, így csak nyolc ódát tartalmaz (a kódexek eleje és vége mindig jobban ki van téve a fizikai romlásnak, mint a védettebb belső részek). A 12. századi thessalonikéi patriarcha és filológus, Eustathios Pindaros-kommentárjában valószínűleg még több isthmosi ódát ismert.¹⁸ Az a tény, hogy részletes kommentárt írt a költőhöz, mutatja, hogy a thébai lírikus még szinte töretlen népszerűségnek örvendett. Ez a magyarázata annak is, hogy Pindaros győzelmi ódáit, melyeket Eustathios emberibbeknek és tömörebbeknek nevez (ἀνθρωπικώτεροι [...] καὶ ὀλιγόμενοι: 34. 1. 14), bőséges scholion-anyaggal másolták, ami párját ritkítja a görög költők hagyományában. A régi, tehát hellenisztikus eredetű (*vetera*) scholionok mellé újabbak kerültek (ún. *scholia recentiora*), melyek Thomas Magister, Démétrios Triklinios és Manuél Moschopoulos (14. század) munkásságára vezethetők vissza.¹⁹

Fordításunk csak a régebbi scholion-anyagot tartalmazza. Erről Deas nagyhatású tanulmányában²⁰ azt feltételezte, hogy nagy része alexandriai Theón, a Kr. e. 1. századi grammatikus²¹

¹⁷ A 2. század végén alkotó Lukianos még ismerte például az első himnuszt az életmű legelejéről (*Ikar.* 27. 24).

¹⁸ Művének csak bevezetése maradt fenn. Vö. ADORJÁNI (2013).

¹⁹ Ezek kiadása magyar érdem: ÁBEL (1890).

²⁰ DEAS (1931).

²¹ Nem összetévesztendő a Kr. u. 4. században élt, azonos nevű és szintén alexandriai matematikussal, Eukleidés műveinek gondozójával.

redakciójának gyümölcse. A redaktor munkája ebben az esetben az volt, hogy válogatta és egybeszerkesztette az anyagot, mely vagy kommentáros formában, vagy már scholionokká átdolgozva állt rendelkezésére. Mivel Didymos neve minden egyéb filológusnál gyakrabban fordul elő a szövegben, kézenfekvő az a nézet, hogy Theón valamilyen olyan forrást használhatott, melynek redaktora közvetlen elődje, Didymos volt.²² Így magyarázható Didymos fokozott jelenléte és idézettsége a szövegben, míg Theón maga teljesen láthatatlan marad, minthogy a *subscriptio*, mely a szerzőségről árulkodhatott, nem hagyományozódott tovább a redigált szöveggel.

Akárhogy legyen is, a győzelmi ódákkal együtt a scholion-anyag is kódexről kódexre vándorolt, mígnem egy Krétáról származó görög, Zacharias Kalliergés 1515-ben Rómában az ódákkal együtt kiadta (ez az ún. *editio Romana*).²³ A 20. század elejéig ezt a kiadást használta a tudomány, mert ez volt az első, mely a költői művek megbízható szövegét a róluk szóló antik exegézis eredményeivel egyesítette. Wilamowitz buzdítására a dán filológus, Anders Bjørn Drachmann látott neki a scholionok kritikai kiadásának, mely három kötetben jelent meg (1903: az olympiai ódákhöz, 1910: a pythói ódákhöz, 1927: a nemeai és isthmosi ódákhöz). Ezen mű első kötetének magyarítására vállalkozott kutatócsoportunk.

²² Didymos az egyik legsokoldalúbb és legtermékenyebb alexandriai filológus volt az Aristarchos utáni időszakból. A források 3500-ra (Athen. 6. 17. 3), vagy egyenesen 4000-re (Sen. *epist.* 88. 37) teszik műveinek számát. Két gúnyneve, Chalkenteros (Ércbendőjű) és Bibliolathas (,Könyvét-Feledi’) is arra utal, hogy szinte mindent elolvasott, amit a gyomra bírt, és annyit írt, hogy saját maga sem emlékezett mindenre (lásd Athen. 6. 17. 3 és Quint. *inst.* 1. 8. 20). A kisebb jelentőségű, ám a scholion-korpuszban adatolt filológusokhoz az Aristarchos és Didymos közötti időszakból vö. ÖSTERDAHL (2021).

²³ Pindaros legelső kiadása (*editio princeps*) viszont nem ez, hanem az 1513-as Aldina (Aldus Manutius kiadása egy másik krétai görög, Marcus Musurus, Ianus Lascaris tanítványa közreműködésével). Ez viszont csak az epinikionok szövegét tartalmazta scholionok nélkül.

A scholionok bevezetője

*Pindaros élete*¹

Pindaros, a thébai költő a szülővárosához tartozó faluból, Kynoskephalaiból származott. Daïphantos vagy mások szerint Pagóndas fia volt. Egyesek Skopelinostól származtatják, mások Skopelinost atyai nagybátyjának tartják, és azt is hozzáteszik, hogy fuvolásként ő volt a költő tanítómestere. Anyja Kleodiké vagy Klédiké volt. Chamaileón és Istros² arról tudósítanak, hogy Pindaros gyerekként a Helikón hegyén vadászott, ahol a sok fáradozás miatt álomba szenderült, s miközben aludt, rászállva egy méh tapasztotta be a száját mézzel.³ Mások azt mondják, hogy a méz és a viasz álmában jelent meg neki, s ezért fordult a költészet felé.⁴ Tanárának az athéni Agathoklést vagy Apollodórost tartják, aki kardalok (κύκλιοι χόροι) vezetője volt, majd utazása miatt a betanítást az ifjú Pindarosra bízta,

¹ Az életrajz Pindaros ódáinak milánói kéziratában (A – *codex Ambrosianus*) maradt fent, innen *Vita Ambrosianaként* ismert.

² Chamaileón és Istros hellenisztikus filológusok. Chamaileón Pindaros első biográfusa volt, Istros Kallimachos tanítványa.

³ A költői elhivatás híres vándormotívuma, amely itt jelenik meg először, és utána több költőalakhoz kapcsolódik (egészen Szent Ambrusig, akinek nevét – Ambrosius – is indokolja). A méz és a szépen szólás már Homérosznál összefonódik (*Il.* 1. 249: Nestór beszéde), később Simónidésnél a méh a költő szimbóluma lesz (*fr.* 593 PMG). A méz és költészet asszociációját a μέλος (ének) és μέλι (méz) népetimológiai kapcsolata is támogathatta. Vö. ROBERT-TORNOW (1893), COOK (1895); WASZINK (1974). Lásd alant a 36. jegyzetet.

⁴ Kallimachos *Aitia*-prológusának azon jelenete, amikor a költő álomban találkozik a Múzsákkal (*fr.* 2), ebből a híres irodalmi tradícióból is táplálkozhat.

ő pedig a feladatnak ragyogóan eleget tett, és széles körben híres lett. Amikor Athént Hellas védőbástyájának nevezte (fr. 76),⁵ a thébiaiak ezer drachma büntetéssel sújtották, amelyet az athéniak fizettek meg helyette.

Költőnk nemcsak kitűnő tehetség volt, hanem az istenek kegyence is. Pan istent magát is látták a Kithairón és Helikón között, amint Pindaros paianját énekelte. Ezért költeményt írt az isten tiszteletére, amelyben köszönetet mond az iránta tanúsított jóindulatért, melynek kezdete: *Ó, Pán, Pán, aki Árkádia fölött uralkodol, a fenséges szentélyek őre* (fr. 95). Démétér is megjelent neki álmában, és szemrehányásokat tett neki, hogy egyedül őt nem énekelte meg. Erre azt a verset írta, melynek kezdete: *Törvényhozó úrnő, az aranygyeplős*⁷ (fr. 37). Démétér és lánya, Persephoné oltárát saját háza előtt helyezte el.⁸ Amikor pedig Pausanias, a spártaiak királya felperzselte Thébát, valaki kiírta a házára: „A költő hajlékát ne gyújtsátok fel!” Így történt, hogy egyedül ezt kímélték meg, ami ma a thébai prytaneion.⁹ Delphoiban is a jós, amikor készül bezárni a szentélyt, nap mint nap hírül adja: „Pindaros, a költő járuljon az isten asztalához!”

A pythiai ünnepi játékok alatt született, ahogy maga mondja: *A négyévente visszatérő, ököráldozó ünnepen, amikor először feküdtem kedves pólyás csecsemőként* (fr. 193). Azt is mondják, hogy amikor követek mentek Ammón szentélyébe, és az

⁵ Ὡ ταὶ λιπαραὶ καὶ ἰοστέφανοι καὶ ἀοιδίμοι, / Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθῆναι, δαιμόνιον πτολίεθρον.

⁶ A θεσμοφόρος jelző Démétér és Persephoné hagyományos attribútuma.

⁷ A vers címzettje inkább Persephoné lehetett, aki az alvilág úrnőjeként látogatta meg álmában a költőt. A legenda Pausaniasnál megőrzött változata szerint a költő a Hadésban közvetlenül az istennőnek adja elő himnuszát, majd álmában megjelenik egy öregasszonynak, aki felébredve lejegyezte a költeményt (9. 23. 4). Pausanias azt is tanúsítja, hogy az „aranygyeplős” jelző Hadésra vonatkozik („Persephoné mint aranygyeplős elrablójának hitvese”).

⁸ A harmadik pythói óda egyik kijelentésének biográfiai értelmezése (77–79).

⁹ A városi tisztségviselők (prytanisok) találkozási és étkezési helye.

ember számára legjobb dolgot kérték Pindarosnak, a költő még abban az évben meghalt. Ami az időrendet illeti, kortársa volt Simónidésnek, mint fiatalabb az idősebbnek. Mindketten ugyanazokról az eseményekről tesznek említést. Simónidés is írt a salamisi csatáról,¹⁰ és Pindaros is említést tesz Kadmos királyságáról.¹¹ Sőt, mindketten a syrakusai Hierón uralkodása alatt születtek. Pindaros Lysitheos és Kalliné lányát, Megaklést vette feleségül, akitől Daiphantos nevű fia született, akinek a babérhordó ünnepre¹² szóló költeményt írta, továbbá két lánya, Prótomaché és Eumétis. Tizenhét kötetnyi verset írt: himnuszokat, paianokat, dithyrambosokat (2 kötet), prosodionokat (2 kötet), parthenionokat szintén két kötetben valamint egy harmadikat, amelyet a hagyomány a parthenionoktól elkülönülőnek nevez, hyporchémákat (két kötet), enkómionokat, thrénosokat és négykötetnyi győzelmi ódát. A következő epigramma emlékezik meg haláláról: *A széphanjú és eszes Prótomaché és Ligymétis is megsirattak téged, Pindaros, amikor Argosból*¹³

¹⁰ Simónidés történelmi elégiáihoz tartozhatott ez a költemény is (biztosan adatoltak a Plataia- és Artemision-elégiák). Vö. WEST (1993) 2. A salamisi csata említése Pindarosnál, ami az „is” (καί) szócskát indokolja, P. 1. 75–77 és I. 5. 48–50.

¹¹ Kadmost Pindaros többször említi (például a második olympiai ódában), de mivel az állítás, amit magyarázni akarnak, a két költő kortárs mivoltát hivatott bizonyítani, történelmi eseményre kell gondolnunk, így a Kadmos tulajdonnév szinte biztosan romlott. Javításként felmerül a Xerxés vagy Dareios szavak (a perzsa háborúkra vonatkozó utaláshoz lásd az előbbi jegyzetet).

¹² Az ún. *daphnéphorikon* a delphoi ünnepkörhöz tartozó esemény volt, eredetileg egyfajta *rite de passage*, amelynek keretében a beavatandó ifjakkal ki kellett vonulniuk a Tempé völgyébe, hogy onnan egy babérfaággal (*daphné*) térjenek vissza. Pindarostól fennmaradt egy *daphnéphorikon* a *partheneionok* között (fr. 94b = *Parth.* 2), de ebben nincs semmilyen utalás Daiphantosra (igaz, a költemény töredékes). A címzett Agathoklés, aki Pagóndás fia, akit az életrajz Pindaros apjának tart. Innen származhat az életrajzi kombináció.

¹³ A hagyomány szerint Pindaros a tenedosi Theoxenos ölén szenderült el a sportjátékok szemlélése közben az argosi gymnasionban. A romantikus elképzelés alapja, hogy Pindaros 123. enkómionját Theoxenos szépsége dicsőítésének szentelte.

hozták haza egy urnában az idegenben állított máglyáról összegyűjtött maradványaid.

Pindaros bölcs mondásai

Pindaros a költő, amikor megkérdezték, mi élesebb a fűrésznél, azt válaszolta: a rágalom.

Amikor megérkezett Delphoiba és megkérdezték, milyen áldozatot fog bemutatni, azt válaszolta: egy paiant.¹⁴

Amikor továbbá megkérdezték tőle, miért költözött Simóni-dés Szicíliába, a tyrannosok udvarába, ő maga pedig nem, azt felelte: Mert magamnak akarok élni, nem másnak.¹⁵

Amikor arról érdeklődtek, miért nem egy vagyonos embernek adta feleségül a lányát, azt mondta, hogy nemcsak arra van szükség, hogy most jól menjen a sora, hanem arra is, hogy a jövőben is.¹⁶

Amikor aztán megkérdezték, miért nem képes maga is énekelni, amikor költeményeket („énekeket”) ír, azt mondta:

¹⁴ Ez a mondás, ahogy az előbbi is, egy fogalom (itt az „áldozat”) konkrét és metaforikus jelentésének egybejárásán alapul. Kallimachos töredéke (*fr.* 495: ἄχαπνα γὰρ αἰὲν ἀοιδοί / θύομεν, ahol az ἄχαπνα „füst nélküli”, „nem égő” kifejezés az „áldozat” *differentia specificá*ját távolítja el, hogy a fogalom alkalmas legyen az átvitt értelem befogadására) valószínűleg ezen a pindarosi gnómán alapul. Vö. PFEIFFER (1949) 367 *in apparatus ad loc.* A pindarosi és kallimachosi hely összekapcsolásához vö. Eustathios *prooim. comm. Pind.* 31.

¹⁵ A bölcsesség a költő érzelmi-intellektuális függetlenségét hangsúlyozza. Pindaros maga is írt ún. uralkodói ódákat tyrannosoknak (syrakusai Hierón, akragasi Thérón, kyrénéi Arkesilaos megrendelésére), és a későbbiekben (főként Kallimachos) az uralkodói enkómionok egyik nagymesterét tisztelték benne. Ehhez a hagyományhoz vö. ADORJANI (2024).

¹⁶ A bölcsesség háttérül az az életszemlélet szolgál, hogy az ember élete szüntelenül alá van vetve a változásoknak, így boldognak/szerencsésnek csak azt lehet nevezni, akit haláláig nem ért semmilyen nagy sorstragédia (vö. Soph. *Oid. R.* 1524–1530; Hdt. 1. 30–32: Solón életbölcsessége).

A kormánykereket készítő hajóácsok sem képesek kormányozni.¹⁷

A természet titkaival foglalkozókról (φυσιολογοῦντες) azt mondta, hogy a bölcsesség haszontalan (ἀτελής) gyümölcseit szakítják (fr. 209).¹⁸

*Pindaros származása*¹⁹

Pindaros származására nézve thébai volt, a leghitelesebb tudósítók szerint Daiphantos fia, mások szerint Skopelinosé. Mások Skopelinos fogadott fiának nevezik.²⁰ Megint mások Pagóndas és Myrtó gyermekének tartják Kynoskephalai falváról. Myrtó pedig megházasodott Skopelinossal, a fuvolaművésszel, aki Pindarost eleinte tanította művészetére, majd amikor látta, hogy tehetsége átlagon felüli, átadta hermionéi Iasos keze alá, akitől a líra művészetét leste el. Aischylosszal egy időben született, és akkor halt meg, amikor a perzsa háború dúlt még. Két lánya volt, és Thébában lakott, háza pedig az istenek anyjának szentélye mellett állt.²¹ Mint igencsak istenfélő férfiú tiszteletben tartotta az istenséget, különösképpen Pánt és Apollónt, akihez versei a leginkább szólnak. Fiatalabb volt Simónidésnél, idősebb

¹⁷ Jellegzetes analógiás érvelés. A szemlélet mögött a „gyengehangú költő” toposza áll (vö. a hatodik olympiai ódához szóló magyarázatokat, ahol a költeményt bemutató „helyettes” Aineias felléptetését magyarázzák ilyen mód). Hasonló ellentétet fogalmaz meg Detlev Spinell Thomas Mann *Tristan* című novellájában, aki képes a zenét műértő módon elemezni anélkül, hogy játszani tudná.

¹⁸ A magyarázat valószínűleg túlságosan konkretizálja a bölcsesség túlkapásait elítélő gnómát. A hagyomány, amelyben elhelyezi, Sókratész és a szofisták ellentéte, akik szintén a természet titkait (φυσιολογία) fürkésztek. A pindarosi eredeti szellemét tükrözi Goethe megjegyzése Eckermannhoz: *Das schönste Glück des denkenden Menschen ist, das Erforschliche erforscht zu haben und das Unerforschliche ruhig zu verehren.*

¹⁹ A *Vita Thomana* néven ismert életrajz az ódák vatikáni kéziratában (B) található, és a bizánci Thomas Magister kompilációjának tartják.

²⁰ Az utóbbi állítás bizonytalan, mert a szöveghely feltehetően romlott.

²¹ A Démétér-szentélyről van szó. Ehhez az adalékhoz lásd fentebb.

Bakchylidésnél. Xerxés hadjárata idején volt élete virágjában. Nagy tiszteletben állott a görögök körében, mivel maga Apollón is annyira kedvelte, hogy a neki juttatott áldozatoknak egy részét ő kapta meg, s a pap a szertartás közben az kiabálta: „Engedjétek Pindarost az isten asztalához!” Azt is beszélük, hogy Pán a költő Pelopstról szóló költeményét dúdolta.²² Amikor pedig a spártaiak feldúlták Boiótiát, és elérték Thébát, csupán az ő házat kímélték meg, mivel a következő sor volt ráírva: „A költő Pindaros hajlékát ne égessétek fel!” Ez később Nagy Sándorral is megesett: ő is felperzselte Thébát és csak a költő házának kegyelmezett. Amikor az athéniak ellenséges viszonyban álltak a thébaiakkal, az övéi pénzbírsággal sújtották, mivel azt mondta egyik versében: „Ó, Athén, fenséges és dicső város!”, amit aztán az athéniak fizettek meg helyette. Tizenhét kötetet szerzett, amelyek közül négy, az ún. ciklus, a következő: olympiai, pythói, isthmosi és nemeai ódák.²³ Az olympiai versenyeket Zeus tiszteletére rendezték, a pythóit Apollónnak, a nemeait szintén Zeusnak, az isthmosit pedig Poseidónnak. A győzelmi díj ezeken az olajág (Olympia), a

²² Ez az első olympiai óda lehet, ám DRACHMANN szerint a szöveg romlott, hosszabb passzus elveszhetett.

²³ A modern kiadásokban az isthmosi ódák követik a nemeiaiakat, és zárják a győzelmi ódák sorát. A két utolsó kötet tehát a másolási folyamat valamelyik szakaszában felcserélődött, s nagyjából azt is meg lehet állapítani, hogy mikor. Ameddig a versek még papirusztekercsekre voltak feljegyezve (egészen a Kr. u. 1–2. századig), a sorrendnek nem sok jelentősége lehetett, mert a tekercsek fizikailag elkülönültek egymástól. Amikor viszont a 2. századtól kezdve az irodalmi szövegeket átírták pergamenkódexekbe, könnyen megeshetett, hogy valaki helytelen sorrendben másolta le az ódákat. Ráadásul az isthmosi ódák végéről hiányzik néhány vers (az olympiai ódák száma tizennégy, a pythóiaké tizenkettő, a nemeiaiaké tizenegy, az isthmosiaké viszont csak hét vagy nyolc). A veszteség időpontjában már az isthmosi ódáknak kellett a sor végén állniuk, mert a károsulás veszélyének a könyv vége különösképpen ki volt téve. Eustathios érsek a 12. század végén még több isthmosi ódából idézett, mint ahányat ma ismerünk, a károsulás tehát valószínűleg későn, a 12. század után következett be (*terminus post quem*).

babér (Pythó) és a száraz vagy friss *selinos* (Isthmos).²⁴ Az ezekkel kapcsolatos részleteket azonban később mondjuk el. Most az olympiai versenyek alapításáról kell szólnunk. Néhányan ezt Oinomaos és Pelops korára vezetik vissza. Mások azt mondják, hogy ilyen rút kezdetet²⁵ biztosan nem őriztek volna meg. Ezért megint mások az alapítást Hérakléshez kötik, ahogy Pindaros is,²⁶ aki dicsőségesebb eseményekkel kapcsolta össze a versenyt. Eredetileg ugyanis Héraklés Augeias istállóit tisztította ki, ám nem kapta meg a megbeszélte fizetséget, ezért sereget toborzott, megölte Augeiast, térdre kényszerítette Élist, s hatalmas zsákmányt szedve versenyt szervezett a vele együtt harcolóknak. Innen származik ez a szokás. Ám nem maradt meg változatlanul ez az alapítás, mert mindenki emlékezett a hozzá kapcsolódó kellemetlenségre. Ezért (kitalálták, hogy) Iphitos és Eurylochos a kirrhaiakkal²⁷ háborúztak (ők voltak azok a kalózok, akik Phókis partvidékét rettegésben tartották), és nagy zsákmányt szedve Iphitos megalapította az olympiai, Eurylochos pedig a pythiai játékokat. Ez az alapítás maradt fent mind a mai napig.

Pindaros hatvanhat évesen halt meg Abión²⁸ archónsága alatt a nyolcvanhatodik olympias idején. Fiatalabb volt Simónidésnél.

A győzelmi ódát, melynek kezdete „A legjobb a víz”,²⁹ Aristophanés, aki a pindarosi műveket összerendezte,³⁰ első

²⁴ A σέλινος latin neve *apium*, innen németül *Eppich*, az angol *cellery* és német *Sellerie* viszont közvetlenül a görögből származik. Ez a petrezse-lyemfélékkel (= *Petri selinos*) rokon növény.

²⁵ A Pelops-történet hagyományos változatában (amelytől Pindaros első olympiai ódája elhatárolódik) az istenek becsapása és Pelops feltalálása is szerepel.

²⁶ Tizedik olympiai ódájában.

²⁷ Delphoi kikötője.

²⁸ A név feltehetően romlott.

²⁹ O. 1. 1.

³⁰ Byzantioni Aristophanés Zénodotos után a második nagy hellenisztikus filológus, aki a hagyomány szerint a pindarosi költeményeket kötetekbe rendezte, és meghatározta a verssorok hosszúságát is (*kóloметрия*).

helyre tette, mivel ez a vers tartalmazza a verseny dicsőítését és Pelops történetét, aki először versenyzett Élisben. Az óda címzettje Hierón syrakusai uralkodó. Syrakusa szicíliai város. Hierón Aitna városát alapította, melyet a város közelében álló hegyről (Aitna) kapta a nevét. Hierón lovakat küldött Olympiába, és így lett győztes az egylovas fogathajtásban.³¹

A győzelmi óda metrikai szerkezete triádikus. A triás olyan költemény, amelyben van strófa, antistrófa és epódos.³²

Pindaros származása hexameterekben

Kleidike³³ szülte a thébai Kadmos nagyszavu sarját
harcedzett Daïphantossal hálván Kutya falván.³⁴
Pindaros ő, s vele együtt jött a világra vadászni
jól értő Eritimos,³⁵ ökölharc és tusa hőse.
Míg csecsemőjét anyja aludni a földre helyezte,
gyermeki szendergő ajkára a méh lerepült és
mézzel vont a mintha tapasztana isteni lépet.

³¹ Ugyanezt a győzelmet énekelte meg Bakchylidész ötödik győzelmi ódájában. Hierónnak szinte haláláig, 468-ig kellett várnia, hogy a legjelentősebbnek tekintett olimpiai győzelmet a négylovas fogathajtásban elnyerje. Ezt a győzelmet Bakchylidész harmadik győzelmi ódájában örökítette meg (Pindaros nem írt erre az alkalomra költeményt).

³² Az első két szakasz (strófa és antistrófa) azonos versmértékben íródik, a harmadik (epódos, szó szerint „ráéneklés”) metruma eltér az előző kettőtől. (AAB szerkezet).

³³ A „Kleidiké” név utolsó szótaga röviden ejtendő, mert csak így illik bele a hexameterbe. A görög eredetiben a *vocalis ante vocalem corripitur* szabály szerint szabályosan is rövid.

³⁴ A verses életrajz kezdete a hésiodosi *Éhoiai* stílusát idézi. „Kutyafalva” Κυνὸς Κεφαλῆ.

³⁵ Az eredetiben helytelenül Ἐρίτιμον.

Ékes szóra nevelte Korinna s mesteri dalra,³⁶
s elsőként tanította a versbe regét beleszőni.³⁷
Ezt követőn Agathoklés volt a tanára, ki dalnak
ösvényét ügyesen mért lábbal járni vigyázta.
Majd amikor Nagy Sándor, a hódító, feltette magában,³⁸
hogy Thébát makedón seregével földbe tiporja,
költőnk hajlékát a hatalmas tűz kikerülte.
Mindez később lőn;³⁹ amíg élt, pythói Apollón
édes italt s étket küldött Thébába örökön.
S azt mondják, hogy Pán, a szarúfülű, azt a dalocskát
fújta, mit írt ama thébai, meg sose unta füttyülni.
És amidőn Marathón mezején gyülekeztek a perzsák,
majd Salamis révében a bős Dátis rendezte sorokban,
s Aischylos élt, neki sem hajlott még sorsa a sírba.
Isteni nő, Timoxeiné⁴⁰ lett társa az ágyban,
Prótomachét s Eumétist hozva világra s ezen túl
hős Daiphantost. Négy görög ünnepi verseny erényét
írta meg, isteni paiant, szerzett még siratódalt,⁴¹

³⁶ A méh (μέλισσα) és a dal (μέλος) egybejátszása alighanem tudatos fogás. Vö. Plat. *Ion* 534B, ahol a μέλη és a μέλιται állnak hallható párhuzamban egymással. A μέλη megfelelője néhány sorral korábban (534A) a μέλι, melyet a méhekhez hasonlóan elragadtatott bacchánsok nyernek a folyóvízből. A „méh-költők” tehát a képi logikának megfelelően „méz-verset” gyűjtenek. Így a versben is a költőt mézzel felavató múzsa méh és a (mézédes) dalokkal tápláló-tanító múzsa Korinna párhuzamban állnak.

³⁷ A hagyomány szerint (Plut. *de glor. Ath.* 4. 347F) Korinna hívta fel először Pindarost figyelmét a mítosz fontosságára. Az ifjú túlbuzgóságában végletekbe esett, mire tanítónője arra intette, hogy ne zsákkal, hanem kézzel („mértékkal”) szórjon.

³⁸ A μενοινῇ olvasatot fogadom el.

³⁹ A fordulat (ἀλλὰ τὸ μὲν μετόπισθεν) kallimachosi (vö. *h.* 4. 199); lásd még Ap. Rhod. *Arg.* 4. 1764. Vö. még Kall. *Ait. fr.* 12. 6 és Ap. Rhod. *Arg.* 1. 1309: καὶ τὰ μὲν ὥς ἤμελλε μετὰ χρόνον ἐκτελέεσθαι.

⁴⁰ Az eredetiben helytelenül: Τιμοξείνη, ahogy korábban is: Ἑρίτιμον. Ezek a verstani jellegzetességek a *vita metrica* későantik vagy bizánci keletkezésére utalnak.

⁴¹ A sor vége reménytelenül romlott. Jobb híján Schneidewin konjektúráját (ἐν δὲ τε θρήνους) fordítom.

táncos kart, himnuszt az olymposi nép örömére,
édes hangzatu szép muzsikát szízlányi ajakra.⁴²
Ez volt ő, ezt élte meg és alkotta, amíg nem
nyolcvanadik kerek évében meglepte halála.

⁴² Az életmű műfaji változatosságának érzékeltetése csak kiemelő jellegű, korántsem teljességre törekvő: a prosodionok, dithyrambosok és enkómionok (ezen belül foglalnak helyet a hagyományos könyvbeosztás szerint a skolionok) kimaradnak a sorból.

Pindaros olympiai ódái antik scholionokkal és modern magyarázatokkal

A számozás az ún. „régí” sortagoláson alapul, mely byzantioni Aristophanés kólometriájára megy vissza. Az antik kommentárok szerzői és a scholionok kompilátorai is ezt vették alapul, ahogy a híres göttingeni filológus, Ch. G. HEYNE 1798-as kommentáros Pindaros-kiadása is. A sorhatárokat jelző ferde vonások viszont a BOECKH kiadása (1811–1821) óta alkalmazott hosszabb sortagolást jelzik, amelyet a modern kiadások is átvettek, így SNELL és MAEHLER máig mértékadó *editiója* is (1987⁸), amely alapján a fordítás készült. A számok tehát a scholion-szöveggel való összeolvashatóságot teszik lehetővé, a vonások ezzel szemben a modern kiadásban való eligazodást hivatottak biztosítani.

Első óda

(1) Legjobb a víz, az arany pedig égő tűzként / ragyog az éjszakában kiemelkedve a hatalmas gazdagságból; / (5) ha viszont a versenyjátékokat készülsz / megénekelni, kedves lelkem, / ne is keress a napnál / melegebb fényes / (10) csillagot a nappali égbolton a kihalt levegőégben, / s nem fogunk az olympiainál kiválóbb versenyt dicsőíteni; / innen öltöztetik a sokszavú himnuszt / (15) a bölcs költők okos szavaiba, akik / Kronos fiát jöttek megénekelni / Hierón gazdag és boldog tűzhelyéhez, / aki az igazságosztó jogar tulajdonosa a sokjuhú / (20) Szicíliában minden erény legjavát aratva le, / most pedig ragyoghat / a költészet legszebb virágában, / amit a

barátok asztalánál / (25) mi, költők gyakran játszunk. Vedd hát a dór lantot a szegről, / ha Pisa és Pherenikos szépsége / (30) ihletet adott édes gondolataidnak, / amikor az Alpheios mentén suhant úgy, hogy testét / a futam alatt nem kellett sarkantyúzni, / s urát is erőhöz juttatta, (35) a lovaknak örvendő syrakusai királyt! Ragyog neki a dicsőség / a líd Pelops férfias hazájában, / akibe beleszeretett a nagyerejű Földhordozó / (40) Poseidón, mivel tiszta üstből emelte ki Klóthó / az elefántcsont vállal ragyogót. / Bizony sok csodálatos dolog van, s néha az emberek / (45) meséje túlmegy az igazságon. / A tarka hazugságokkal kiszínezett történetek megtévesztenek.

A tetszetősség, amely minden édesért felelős az emberek körében, / (50) megbecsülést hozva a bizonytalant bizonyosnak / tüntette fel sokszor, / a jövődő napok viszont / a legbölcsebb tanúk. / (55) Az embernek pedig ildomos az isteni lényekről szép dolgokat mondanía, így kisebb a vétek esélye. / Tantalos fia, elődeimmel szemben azt állítom, / (60) hogy amikor apja a kifogástalan / lakomára a kedves Sipylosba / rendelte az isteneket viszonzva lakomájukat, / a Ragyogó Szigonyos ragadott el téged, / (65) lelkében szerelemtől leigázva, s arany paripáin / a nagyúr a felséges Zeus házába szállította át, / ahova egy későbbi időpontban / (70) Ganymédész is megérkezett / Zeus ugyanilyen meghívására. / Amikor pedig eltűntél, s nem vittek anyád elé, bármennyire kerestek, a szolgálók, / (75) azt a hírt terjesztette titokban az irigy szomszédok egyike, / hogy a víz tűztől zubogó forrásába / vágták bele tagjaidat / (80) s az asztaloknál utolsó fogásként húsodat / felszeletelték és ettek belőle. / Ám nekem nem szabad a boldog istenek közül senkit falánknak neveznem. Távol álljon tőlem! / (85) Gyakran estek saját csapdájukba a rágalmazók. / Márpedig ha valamely halandót az Olympos őrei / megbecsültek, akkor az Tantalos volt. Ám képtelen volt megemészteni / a nagy boldogságot, s a túlzás / (90) rettenetes büntetést vont maga után, melyet az istenek atyja / függesztett fölé hatalmas kőszikla formájában,

/ s azon aggódva, hogyan hárítsa el fejről, / a boldogság ismeretlen számára.

(95) Így kapott hitvány és szenvedéssel teli életet, / mindenek fölötti büntetést, mivel a halhatatlanokat megrabolva / ivócimboráinak / (100) nektárt és ambróziát / adott inni, melyekkel múlhatatlanná tették. Ám ha valaki emberként azt hiszi, hogy tette elkerülheti az isten figyelmét, téved. / (105) Ezért visszaküldték neki a fiát / az emberek rövidéletű népéhez. / Amikor fiatalsága virágában / (110) serdülő bajusz árnyékolta be állát, / megfelelő házasságként arra gondolt, hogy pisai apjától a híres Hippodameia kezét / (115) kéri meg. A sötétben egyedül ment az ősz tenger partjára, / s szólította a hangosszavú / szigonyos istent. Az pedig / lába előtt nyomban megjelent. / (120) Pelops így szólt hozzá: „Ha a kyprosi istennő ajándékai kedvesek neked, Poseidón, / fékezd meg Oinomaos bronzlándzsáját, / (125) engem pedig vezess a leggyorsabb kocsikon / Élisbe, s adj erőt! / Mivel tizenhárom kérőt megölt már, / s így próbálja az esküvőt elhalasztani / (130) lányának. A nagy próbatétel azonban nem éri készületlenül a férfit. / Aki halandó, miért ülne sötétben hírnév nélküli öregséget főzve magának hiába, / (135) lemondva minden dicsőségről? Én bizony e feladatra / vállalkozom! Te pedig adj nekem kíváncsóságot!” / Így szólt, s nem maradtak tettek nélkül / szavai. Díszítve őt az isten / (140) adott neki aranyfogatot s szárnyakkal fáradhatatlan lovakat.

Legyőzte Oinomaos erejét, s megszerezte ágyasául a szüzet, / (145) s nemzett hat érényben kitűnő fiút vezérnek. / Most pedig ragyogó véráldozatokban / részesül / az Alpheios folyása mentén / (150) forgalmas sír lakosaként a sok vendéget látó oltár közelében. A hírnév pedig / messzire ragyog az olympiai játékokról Pelops / (155) pályáján, ahol a lábak gyorsasága mérettetik meg / s a bátran fáradozó erő legjava. / Aki pedig győz, annak további életében / mézédés nyugalomban lesz része / (160) versenygyőzelmének köszönhetően. A mindenkor újdonsült győzelem viszont az, / ami az embert leginkább

foglalkoztatja. Nekem így koszorúznom illik / ama férfit lovas énekemben / aiol dallamra. Bizton állíthatom / (165), hogy vendégbarátot, aki dicsőségesebb és hatalmasabb lett volna, / (170) a mostaniak közül nem ékesítettem költeményem dicsőséges szárnyaival. / Az isten, akinek ez a feladata, közbenjáróként / gondoskodik a te vágyaidról, Hierón, / s ha nem hagy el, / (175) még édesebben remélem / megénekelni sebes szekeremmel a szavak segítő útjára lelve / a Kronion jól látható dombja mellett. Nekem ugyanis / (180) a Múzsza igen hatalmas fegyvert növel segítségemül. / Mindenki másban nagy, a legnagyobbak viszont a királyok, ne is kacsingass távolabbra! / (185) Bárcsak ezidőtájt te is magasán járhatnál, / én pedig ugyanannyiszor lehessek megéneklője győzteseimnek, aki egész Hellas-szerte kimagasló vagyok, hála művészetemnek.

Az Első olympiai ódához

A syrakusai Hierónnak

Inscr. a: Az epinikion Hierónnak, Gelón testvérének a tiszteltére íródott, aki a 76. olympiai játékokon lóversenyen vagy, ahogy egyesek tartják, kocsiversenyen győzött. Ugyancsak ő volt a lóverseny győztese a 77. olympiai játékokon, a 78.-on pedig a négylovas kocsiversenyé.¹ Bakchylidés is megemlékezik róla, amikor a következőt írja: *és (Éós) látta győzni az aranyfürtű Pherenikost, az orkánhoz hasonló gyorsaságú csikót a szélesen*

¹ A négy nagyhatalmú szicíliai testvér Gelón, Hierón, Polyzélos, Thrasybulos. Gelón halála után (Kr. e. 478) annak felesége, Démareté, aki Thérón akragasi tyrannos lánya volt, Polyzélos felesége lett a sógorházasság (leviratus) hagyományának megfelelően, Thérón pedig Polyzalos lányát vette el (így egyszerre voltak egymásnak vő és após). Ezért Hierón megharagudott Thérónra, mert ő akarta volna magának Démaretét, és háborúba kezdett, aminek a csúcspontja a gelai csata volt. Állítólag Simónidés, a kardalköltő békítette ki a feleket egymással. Hierón a béke zálogaként feleségül vette Thérón unokahúgát, Xenokratés lányát. A történelmi háttérhez vö. a 2. olympiai óda scholion-anyagát. Hierón